

Fəttah XALIQZADƏ

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,

AMK-nın professoru

Email: halikzade@mail.ru

Ünvan: Bakı şəhəri, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Arzu ƏLİYEVƏ

AMK-nın məzunu, sənətşünaslıq magistri

Email: arzu_alizade_1986@mail.ru**SALYANIN MUSIQİ HƏYATINDA
AUTENTİK FOLKLOR ƏNƏNƏLƏRİ**

***Xülasə:** Salyan rayonu Azərbaycanın folklor coğrafiyasında xüsusi mövqeyi olan və indiyə qədər mədəni kimlik baxımından bir qədər müəmmal qalan ərazilərdəndir. Qismən bu rayonda görüşən Muğan və Şirvan mahalları (müvafiq olaraq, Kürün sağ və sol sahilləri) cənubdan Lənkəran-Astara regionu, qərbdən Mil düzü, şimaldan isə Bakı-Abşeronla çevrələnir. Salyan əvvəllər qonşu Neftçala və Hacıqabul rayonlarının bəzi kəndlərini də əhatə edirdi. Əsrlərdən miras qalmış yerli musiqi folkloru, xüsusilə də onun autentik ənənələri indiyə qədər geniş və sistemli şəkildə öyrənilməmişdir. Qeyd edilən cəhətlər və eləcə də, arxaik folklorun aşınması mövzunun aktuallığını şərtləndirmişdir. Bu səbəbdən Salyanın özünəməxsus autentik folkloruna məxsus 30 nümunə əldə edilərək yerli musiqi ənənələrinin ümumi kontekstində araşdırılmış, qonşu bölgələrlə müəyyən paralellər də aparılmışdır.*

***Açar sözlər:** etnomusiqişünaslıq, sahə araşdırması, ibtidai sinkretik vəhdət, ictimai-mədəni həyat, autentik folklor, məhəlli musiqi ənənələri*

SALYANIN XALQ MUSIQİ HƏYATINA BİR NƏZƏR

Giriş. Məlum olduğu kimi, müstəqillik dövründə Azərbaycan xalq musiqi yaradıcılığının regional (məhəlli) xüsusiyyətlərinə qarşı elmi maraq yeni mənə və əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu mənada bəzi bölgələrin bütöv folklor musiqi mədəniyyəti (Quba və Şəki 1;16), digərlərinin isə (Ağbaba/Qərbi Azərbaycan və Lənkəran rayonları) müəyyən janr növləri haqqında meydana gəlmiş fəlsəfə doktoru dissertasiyaları (15; 16) XXI yüzillikdə milli etnomusiqişünaslığın yeni bir təmayülünü təmsil edir.

1930-cu illərdə Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinetinin irimiqyaslı ekspedisiyalarına müraciət etsək görərik ki, ayrı-ayrı regional folklor ənənələri o zamanlar da toplayıcıların diqqətini özünə cəlb etmişdi. Məsələn, Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinetinin Qarabağ (1932), Lənkəran-Astara (1934), Nuxa/Şəki (1937), Gəncə və

Quba (1938), Qazax-Dilican-Borçalı (1939) ekspedisiyaları bunu əyani surətdə sübut edir. Həmin ekspedisiyalarda fəal iştirak etmiş məşhur bəstəkar Cövdət Hacıyevin söylədiyinə görə, hətta Kabinetin divarlarından səfər edilmiş rayonların xəritəsi də asılmışdı (C.Hacıyevlə şəxsi söhbət – F.X.). Bu faktın özü musiqi dialektlərinə göstərilən maraqdan irəli gəlirdi. Lakin səfərlərdə əldə olunan materialların nota köçürülməsi barədə müəyyən təsəvvürlərimiz varsa, onların kabinet əməkdaşları tərəfindən tədqiq edilib-edilməməsi bizə bəlli deyil. Bu da müəyyən dərəcədə ekspedisiya iştirakçılarının tələbələrindən ibarət olması ilə izah olunurdu.

Ekspedisiyalarda iştirak edənlərin böyük əksəriyyəti sənət aləminə yenidən qədəm qoyan bəstəkarlar idilər, sonradan musiqişünas-alim kimi fəaliyyət göstərmiş M.C.İsmayılov (1912-1994) müəyyən notlaşdırma işlərinə baxmayaraq, əsasən məqam nəzəriyyəsi sahəsində tanınmışdı. Ərtoğrul Cavidin (1919-1943) böyük həvəslə başladığı uğurlu araşdırmaları isə nakam bəstəkarın vaxtsız ölümü ilə əlaqədar başa çatdırılmamış qaldı. Azərbaycanda sahə araşdırmaları aparmış tək-cə moskvalı musiqişünas V.Krivososov dissertasiya üzərində çalışmış, lakin müharibənin ilk ilində həlak olduğu üçün onun da tədqiqatı müdafiə oluna bilməmişdi (Dissertasiya AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun elmi arxivində saxlanılır). Əgər o dövrdə tədqiqatlar aparılmış olsaydı belə, tətbiq edilən metod və yanaşmalar fərqli idi və indi onların nəticələri barədə konkret bir söz demək çətindir.

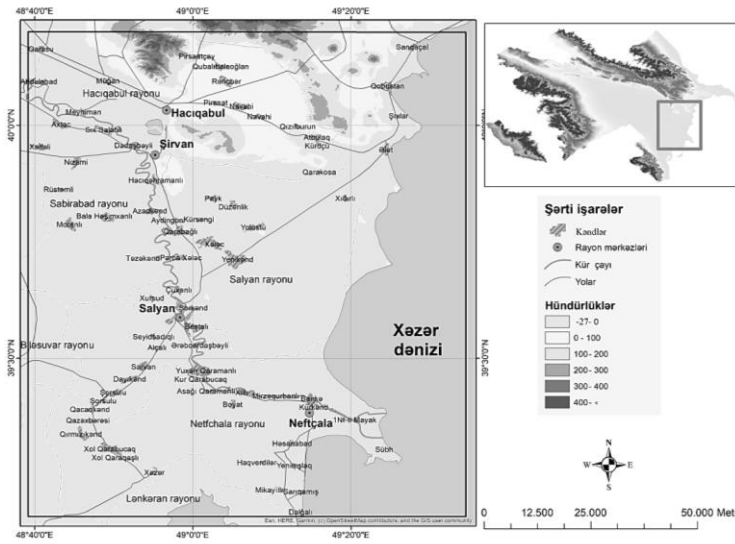
Salyanda musiqi folkloru ənənələrini öyrənmək istəyi isə sonralar, əsrin ikinci yarısında (əsasən 1960-1980-ci illərdə) meydana gəlmiş (Ə.İsazadə, H.Adıgözəlov, A.Quliyev və başqalarının toplama işləri), lakin əldə edilən toplanmalar işıq üzü görməmişdir. Təbii ki, Azərbaycan Milli Konservatoriyasında bu sahəyə göstərilən yeni maraq dalğası nəhayət sözü gedən bölgəni də əhatə etdi. Eyni zamanda son bir neçə ildə başladığımız araşdırmalar, yerli folklorun əhəmiyyətli dərəcədə arxaikləşməsi dövrünə təsadüf etdi. Təbii ki, bu cəhət onların nəticələrinə də öz təsirini göstərməyə bilməzdi.

Hazırkı məqalədə Salyanda autentik musiqi folkloruna üstünlük verməklə yanaşı, bölgədə mövcud olan digər janrlara – aşıq yaradıcılığı, rəqs musiqi ifaçılığı, muğam sənəti, habelə müxtəlif tipli folklor ansambllarına da (“Cəngi”, “Mahirlər”) müəyyən nəzər salınmışdır. Mövzunun çoxsaylı sahə araşdırmalarından təkən almış tədqiqinə keçməzdən qabaq bölgənin tarixi və ictimai-mədəni durumuna ötrə nəzər salaq

Salyanın tarixi keçmişi və coğrafi mövqeyi. Salyan rayonunda əsrlərdən bəri miras qalmış musiqi folkloru ənənələri indiyə qədər geniş və sistemli şəkildə öyrənilməmişdir. Bu cəhət rayonun xüsusi coğrafi mövqeyi və ənənələrin aşınması və itirilməsi təhlükəsi ilə yanaşı mövzunun aktuallığını şərtləndirmişdir. Xatırladaq ki, Salyan ərazisi Şirvan və Muğanın bir hissəsi olaraq (Kürün sol və sağ sahilləri), cənubdan Lənkəran-Astara, şimaldan isə Hacıqabul rayonu ilə çevrələnmişdir.

Azərbaycanın qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Salyan çoxəsrlik tarixə malikdir. Salyan toponimi yeni deyil və əsrlər boyu tarix elminə məlumdur.

Bu coğrafi adla əlaqədar müxtəlif dövrlərdə sultanlıq, qəza, şəhər, mahal, rayon mövcud olub. Orta əsrlərdə Salyanın ərazisi indikindən daha geniş idi. Yaxın keçmişdə qonşu Neftçala və Hacıqabul rayonları yarananda Salyanın bəzi kəndləri alınaraq yeni rayonların tərkibinə daxil edilmişdi. Məsələn, 1973-cü ilə qədər indiki Neftçala rayonunun Xolqarabucaq, Qaraqaşlı, Şorkənd, Qaçaqkənd, Qırnızıkənd, Xəzər kəndi (Lapatin), Xoltəzəkənd, Nəzərkənd və. s. kəndləri Salyan rayonuna daxil idisə, hazırda həmin ərazi indiki Neftçala rayonuna aiddir. Eynilə indi Hacıqabul rayonuna verilmiş bəzi kəndlər də (məsələn, Qubalı, Nəvahi, Atbulaq, Rəncbər) vardır. Gələcəkdə Salyanın tarixi ərazilərinə daha geniş bucaq altında baxmaq və axtarışların məkanını bir qədər də genişləndirmək nəzərdə tutulmuşdur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, rayonun ərazisindən axan Ana Kür onu 2 hissəyə ayırır. Bu hissələr daha böyük olan Muğan və Şirvan torpaqlarının bir parçası kimi tanınır. Obrazlı şəkildə desək, Vətənimizin Muğan və Şirvan kimi əraziləri Salyanda bir-birilə görüşür. Rayonda yerli əhali üstünlük təşkil etsə də, bu əraziyə müxtəlif illərdə Şamaxı, Qarabağ və Qərbi Azərbaycandan müxtəlif səbəblərlə köç edənlər də olmuşdur. Miqrant icmalar əsasən Salyan rayonunun müəyyən kəndlərində məskunlaşmışdır. Sahə araşdırmalarımız rayonun mərkəzi olan Salyan şəhərindən başqa bir çox kənd məntəqələrində də (məsələn, Qarabağlı, Gomuşlu, Çuxanlı, Şorsulu, Xıdırlı, Sarvan, Qaraqaşlı, Aşağı Kürkənd, Qaçaqkənd, Aybatan kəndi) aparılmışdır. Səfərlər zamanı 20-dən çox informantdan dəyərli məlumat toplanılmışdır.

Axtarışların uğurla keçdiyi Qarabağlı kəndinin tarixi də maraqlı və eyni zamanda müəmmalıdır. Kəndin adının etimologiyası və tarixi mənşəyi haqqında müxtəlif fərziyyələr mövcuddur. Bəzi informantlar, o cümlədən ziyalılar kəndin

adının Qarabağla heç bir əlaqəsinin olmadığını söyləyirlər. Onların fikrincə bu kənd bağ-bağatlı ərazidə yerləşdiyi üçün belə adlanır, yəni “Qarabağlı” “bağlı-bağatlı yer” və ya “böyük bağlar” mənasını verir. Lakin bu barədə ikinci versiya həqiqətə daha yaxındır. Çünki kəndin sakinlərinin bir qismi həqiqətən əslən Qarabağlıdır. Onlar buraya köç edənlərin nəslindən olduğunu israrla söyləyirlərsə, daha heç bir mübahisəyə yer qalmır. Aldığımız məlumatlara görə, Qarabağın Abdal-Gülablı kəndindən gələnlər XVIII əsrin sonlarında siyasi-iqtisadi səbəblərdən buraya köç etmişlər. Yerli sakinlərin dediyinə görə XX əsrdə Şamaxının Kolanı kəndindən və həmçinin Qərbi Azərbaycandan gələnlər də həmin kənddə məskən salmışlar. Salyan rayonu düzənlik sahələrdən ibarətdir. Şirvanın və Muğan düzünün bir hissəsi də bu ərazinin payına düşür. Təbii ki, Kür çayının sağ və sol sahilində yerləşən kəndlərin etnoqrafiyası, adət və ənənələri də bir-birindən dərhal fərqlənir. Lakin etnoqrafik cəhətdən fərqli olan hissələrin folklorunda musiqi təzahürlərini aşkar etmək hələlik nəsb olmamışdır. Bu cəhət musiqi “ləhcələrinin” danışq dilinə və adət-ənənələrinə nisbətən daha çox qaynayıb-qarışması, bir-birinə diffuziya olunması ilə qismən öz izahını tapa bilər. Eyni zamanda, zənnimizcə, Salyanın bütün kəndləri və qonşu Neftçala və Hacıqabul rayonlarının müəyyən məntəqələri cidd-cəhdlə öyrənilmədən həmin mövzu barədə qəti fikir söyləmək hələ tezdir.

Rayonun geniş və münbit otlaq sahələri vardır. Keçmişdə Şamaxının dağlarından gətirilən qoyun sürüləri burada qışlayar, yayın axırında yenə sərin yerlərə qayıdırırdılar. Bu ərazilərdən qışlaq kimi istifadə edən tərəkəmələr sonralar oturaq həyata keçmiş və o yerlərdə daimi yurd-yuva salmışlar. Salyanın tarixi keçmişi, coğrafiyası, etnik-regional mədəniyyəti haqqında yuxarıda deyilən bütün fikirlərin ənənəvi və folklor musiqi yaradıcılığına təsiri axtarışlar zamanı diqqət mərkəzində durmuş, onun etnomusiqişünaslıq istiqamətini müəyyən etmişdir. Salyanın məhəlli folklor musiqi ənənələrinin ümumi mənzərəsini və müasir durumunu öyrənmək məqsədilə bölgənin mədəni musiqi həyatına nəzər salmaq lazımdır. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın məhəlli musiqi folkloru və onun öyrənilməsi yollarını işıqlandıрмаğa bir məqalədə cəhd göstərilmişdir [13]. Lakin respublikamızda regional musiqi folkloru araşdırmalarında hələlik müqayisəli metoddan zəif istifadə olunur. Bu barədə çoxsaylı faktiki materiallardan başqa müqayisəli təhlillərin metodikası da təkmilləşdirilməlidir.

Salyanın mədəni və musiqi ənənələrinə bir nəzər. Araşdırmalar göstərir ki, Salyan rayonu tarixən Azərbaycanın ticarət və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Mənbələrdən məlum olur ki, hələ XIX əsrdə Salyanın Kərimbəyli kəndində qurulan şeir və muğam məclislərində o dövrün böyük şairlərindən Seyid Əzim Şirvani də (1835-1888) iştirak edərdi. Rayonun ziyalıları, din və sənət adamları (məsələn, şair, musiqiçi və xəttatlar) vaxtilə başqa mahallardan olan həmkarları ilə sıx ünsiyyət əlaqələri saxlayardı. Salyanda güclü məktəb və məd-

rəsələrin fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, bu diyarın keçmiş mədəni həyatı haqqında məlumatımız çox deyil.

Salyan rayonu Azərbaycan mədəniyyətinə bir çox ziyalı, şair, sənətkar və ifaçılar bəxş etmişdir. Məsələn, Qafqazın ilk Şeyxülislamı – Axund Məhəmmədəli Hüseynzadə, Qafqazın III Şeyxülislamı Axund Əhməd Hüseynzadə, onun oğlu Azərbaycanın görkəmli ədibi, tənqidçi, filosof və türkçülük ideologiyasının yaradıcısı Əlibəy Hüseynzadə (1864-1940), tarzən Şirin Axundov (1878-1927) keçmişdə yerli mədəni həyatın yüksək səviyyəsini göstərir. XX əsrdə həmin ənənələr yenə də davam etdirilmişdir. “Məhəbbət Əfsanəsi” baletinin müəllifi, dünya şöhrətli bəstəkar Arif Məlikov (1933-2019) əslən Salyandan idi. Görkəmli şairlərdən Əliağa Kürçaylı, Xəlil Rza Ulutürk, tanınmış aktyor Həsən Məmmədov, xalq mahnıları və muğamlarımızın gözəl ifaçıları – xanəndə Qulu Əsgərov, ustad aşiq Pənah Pənahov (1926-1978), dahi Niyazinin “orkestr-adam” adlandırdığı Həsən-ağa Sadıqov (1950-2018) və başqaları rayonun şöhrətini bütün Azərbaycana və onun hüdudlarından kənar da yaymışlar. Müasir vokal sənətinin parlaq ulduzları Fidan və Xuraman Qasımova bacıları da əslən bu diyarın yetirmələridir.

Salyan rayonu zəngin və özünəməxsus musiqi mədəniyyətinə malikdir. Salyanın musiqi həyatı Azərbaycan xalq musiqisinin demək olar ki, bütün əsas janrlarını əhatə edir. Belə ki, yerli musiqi folkloru yaradıcılığına qədim mənşəli əmək, mərasim və məişət nəğmələrinin bir çox növləri daxildir. Burada müasir tipli xalq mahnı və rəqs melodiyaları da inkişaf edib. Bölgənin tanınmış zurna və qarmon ifaçıları, ustad aşıqları, istedadlı xanəndə və sazəndələri bütün respublikamıza yaxşı tanınır.

Eyni zamanda Salyanda və onun kəndlərində hələ kifayət qədər araşdırılmamış və getdikcə unudulmaqda olan autentik folklor musiqi ənənələri də var. Həmin ənənələr müasir dövrdə nə qədər azalsa da, gərgin axtarışlar sayəsində onların izlərinə düşüb folklorun alt qatlarına da çatmaq olar. Bu musiqi ənənələri sözsüz ki, Salyanın ictimai, mədəni, tarixi, etnoqrafik mühiti ilə sıx şəkildə bağlıdır.

Şifahi ənənəli xalq və professional musiqisinin ümumi icmalı. Salyan rayonunda musiqi folklorunun yerli özəllikləri onun özünəməxsus coğrafi mövqeyi, tarixi və mədəni ənənələri ilə izah olunur. Qədim mənşəli folklor nümunələrindən danışarkən *halay, laylay, bayatı, ağı nehrə, sağım, cəhrə havalarını, nohə* və *mərsiyə* kimi janrları qeyd etmək lazımdır. Yas mərasim musiqi nümunələri, toy və xınayaxdı nəğmələri, mövsüm nəğmələri arasında əsasən sadə tipli arxaik folklor nümunələri də vardır. Folklor yaradıcılığının qədim layları müasir tarixi-ictimai şəraitdə xeyli dərəcədə unudulsa da, onlar bəzi yaşlı informantların yaddaşlarında və ya səs yazılarında qalmış, tərəfimizdən aşkar olunaraq tədqiqatə cəlb olunmuşdur.

Salyan rayonunda mövcud olmuş ***folklor ənənələri*** haqqında böyük elmi tədqiqat işləri (dissertasiya) yazılmasa da, folklorşünaslar o cümlədən musiqi

mütəxəssisləri bölgənin xalq musiqi mədəniyyətinə müəyyən maraq göstərmişlər. Məs: AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun xalq musiqi şöbəsi təxminən XX əsrin 60-70-ci illərində “Azərbaycan Xalq Musiqi Atlası” layihəsi üzərində ciddi iş aparmışdır. Bu böyük layihə nəşr edilməyə də, vaxtikən Ə.İsazadənin verdiyi məlumatlara əsasən onun tərkibində Salyan musiqi folkloruna müəyyən bir yer ayrılmışdır. Layihənin elmi rəhbəri sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru Əhməd İsazadə (1928-2007) idi.

Bundan başqa rayonda folklor kollektivləri də fəaliyyət göstərmişlər. Onların arasında Aşıq Pənah Pənahovun rəhbərlik etdiyi “*Kür*” aşıqlar ansambli və usta zurnaçalı Manaf Məmmədovun rəhbərlik etdiyi “*Cəngi*” ansambli, Aşıq Qurbanxan Sadıqovun yaratdığı və onun fəvqəladə istedadlı nəvəsi Həsənağa Sadıqovun sayəsində çox yaxşı tanınmış “Mahirlər” xalq musiqisinin bu sahələrini Azərbaycandan kənar da geniş təbliğ etmişlər.

Salyanın aşıq mühiti. Məlum olduğu kimi ulu aşıq sənəti formalaşdığı tarixi dövrdən bəri həmişə özündə müəyyən musiqi-mədəni ənənələrini birləşdirmişdir. Hər bölgəyə uyğun musiqi ləhcəsi, ifa tərz, söz repertuarı formalaşmışdır. Aşıq musiqisi Azərbaycan xalq musiqisinin başqa janrlarına da (məsələn, muğam, rəqs havaları, xalq mahnıları) həmçinin təsir göstərmişdir. Azərbaycanda mövcud olan çoxsaylı aşıq mühitləri içərisində özünəməxsusluğu, ansambl ifaçılığı, şeir yaradıcılığı ilə seçilən ənənəvi məktəblərdən biri də Şirvan aşıq mühiti və onun Salyan qoludur. Ənənəyə görə bütün Şirvanda olduğu kimi, Salyan rayonunda da aşıq sənəti ilə muğam bir-birinə qovuşmuşdur. Burada *pişrovlar*, *şəşəngilər*, *şikəstələr*, *gözəlləmələr*, *ordubadilər* tez-tez səsləndirilir. Bu havalar balaban, nağara, qoşanağara və sazla birlikdə oxunur. Şirvanın, o cümlədən Salyanın aşıqları muğam sənətini yaxşı mənimsəmiş və onu gözəl ifa edirlər. Bu cəhət digər aşıq məktəblərində müşahidə olunmur. Salyanda aşıq olan şəxs ustad aşığın yanında məclislərə həm də xanəndə kimi gedər, muğam oxuyar və aşığa ayaq verər.

Rayonun aşıqları arasında mahnı bəstəçiliyi də qeyd olunur (məsələn, Aşıq Pənah). Aşıqların repertuarına daxil olmuş mahnı nümunələri ənənəvi aşıq havalarından fərqlənir. Salyanda olduğumuz zaman informantlardan biri – Qaraş müəllim Salyan aşıqlarının böyük ustası Aşıq Qurbanxan Sadıqovun maraqlı rəqs hərəkətlərini (o cümlədən axsaq hərəkətlərini) canlı şəkildə də nümayiş etdirdi.

Salyan rayonunda aşıqlıq sənəti yüksək inkişaf etmişdi. Salyan aşıq məktəbində yetişən və fəaliyyət göstərən aşıqlardan Qurbanxan Sadıqov, Pənah Pənahov, Bəylər Qədirov, Kamil Zülfüqarov, Valeh Quliyev, Vahab Məlikov, Ağababa Bədəlov, Əlisahib Rəhimov kimi sənətkarların adını çəkmək olar. Bu sənətkarların hər birinin öz yolu var idi.

1969-cu ildə Salyan rayonunda Aşıq Qurbanxan tərəfindən “*Mahirlər*” adlı dərnək yarandı. Bu dərnək sonralar Xalq kollektivi adını aldı. Həmin ansambl 1980-ci ildə Salyan rayonu Ələvsət Quliyev adına Mədəniyyət Evinə aşıq Qurbanxanın nəvəsi Həsənağa Sadıqovun (1950-2018) rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstər-

miş və demək olar ki, yeni və bənzərsiz istiqamət almışdır. Ansamblın tərkibi eyni nəslin 8 ailə üzvündən ibarət idi. Tar, saz, zurna, tütək, balaban, qoşa nağara kimi xalq çalğı alətlərinin misilsiz ifaçısı “orkestr-adam” Həsənağa Sadıqov dahi bəstəkar və dirijor maestro Niyazi tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O isə öz növbəsində doğma Salyanı *muğam və ritmin məskəni* hesab edirdi (müəlliflərin Salyana səfəri zamanı H.Sadıqovla söhbətindən, 2018, may)

Muğam ifaçılığı ənənələri. Salyan rayonunda sazəndə və xanəndə sənəti də inkişaf etmişdir. Bakının ustad tarzənlərindən Mirzə Fərəc Rzayevin (1947-1927) şagirdlərindən biri olmuş Salyanlı Şirin Axundov (1878-1927) bütün Azərbaycanda tanınmışdır. XX əsrin muğam ifaçılığı sənətindən söz açılarda yaradıcı xanəndə Qulu Əsgərovun (1928-1987) da adı çəkilir. Uşaqlıqdan musiqiyə böyük həvəsi olan Qulu Əsgərov istedadlı xanəndə, gözəl muğam ustası və sevilən mahnılar müəllifi kimi şöhrət tapmışdır.

Instrumental musiqi ifaçılığının inkişafı. Yerli ləhcədə musiqi alətinin adı kimi işlənən “*diləy*” sözü musiqi ifaçılığının özünəməxsusluğunu və tarixi ənənələrini göstərir. Ustad sənətkar Manaf Məmmədovun (1926-2001) təşkil etdiyi “Cəngi” adlı zurnaçılar dəstəsi rəqs musiqi folklorunun ənənəvi ifaçıları olmuş və doğma diyarı bir çox beynəlxalq festivallarda təmsil etmişdir. Onların repertuarını Şirvana məxsus oyun havaları ilə yanaşı, qəhrəmanlıq ruhlu cəngilər də bəzəyir. Maraqlıdır ki, Salyanın məşhur “Cəngi” folklor ansamblı həmçinin İrəvandan köçmüş əhalinin folklorundan bəhrələnib. Belə ki, ansambl bəzi *yallı rəqslərini* də ifa edib. Rəqs folkloru yeni musiqi alətlərinin və kollektivlərin ifasında da özünə yer tutmuşdur.

Salyan rayonu mahir **qarmonçalanlarla** da tanınır. Rayonun xalq musiqi həyatında qarmon ifaçılığının ayrıca yeri vardır. Salyanda muğam nümunələrinin təbliğində qarmonun rolu tara nisbətən daha böyükdür. Bu səbəbdən Salyan rayonu təxminən XX əsrin əvvəllərindən indiyə qədər bir sıra ustad qarmonçalanlar yetişdirmişdir. Onlardan bəziləri (Rza Şıxlarov, Əflatun Ağayev, Aslan İlyasov, Təvəkkül Tağıyev və. b) gözəl ifaçı olmaqla yanaşı, rəqs melodiyalarının (“Paraxodu”, “Salyanı”, “Könülü”, “Kolxozu”, “Aslanı”, “Üzümçülər”, “Famili”, “Cavadı”) müəllifi kimi də təqdim olunurlar. Lakin bu çətin və çox incə məqam hələ tam təsdiqini tapmamışdır.

Beləliklə, Salyan rayonunda rast gəldiyimiz şifahi musiqi ənənələri janr etibarilə müxtəlifdir. Azərbaycan xalq musiqi yaradıcılığının demək olar ki, bütün janr və növ şəkilləri burada təmsil olunur. Onların arasında autentik musiqi folkloru bu gün müəyyən qədər unudulsa da, böyük maraq kəsb edir. Bu mövzunun üzərində xüsusi dayanmaq istərdik.

SALYANDA AUTENTİK MUSİQİ FOLKLORU

Yeni dövrün zurna, balaban, qarmon və klarnetdə ifa edilən instrumental rəqs melodiyaları, cəngi və qaytağılar, eləcə də lirik xalq və aşiq mahnıları kimi janrlarla yanaşı Salyanda autentik musiqi folkloru nümunələri aşkar edilmişdir.

Məsələn, yas mərasimlərində indiyə qədər tətbiq edilən ağı, bayatı, mərsiyə və nohələrə yenə də rast gəlinir. Əmək nəğmələri, mövsüm və mərasim mahnıları, layllar və oxşamalar, halaylar arxaikləşsə də böyük elmi maraq kəsb edir. Salyan ərazisində sinkretik folklorun həmçinin mahnı-rəqs janrına aid olan yerli halaylar – “Ha lələm” nümunələri bir neçə variantda (“Ha lələm, ya lələm”) toplanılmışdı. Bu kimi halay nümunələri musiqi baxımından da fərqli variantlara malikdir.

Bütövlükdə Salyanın müxtəlif musiqi folkloru janrları öz mövcudiyyət şəkillərinə görə bir-birindən fərqlənir. Çox təəssüf ki, müasir qloballaşma və informasiya texnologiyalarının tərəqqisi dövründə hər yerdə olduğu kimi Salyanın folklor musiqi həyatında da aşınmalar getmiş, onlardan bəziləri fəal istifadədən çıxmış və əsasən yaşlı əhalinin hafizəsində, bəzən də onların övladlarının xatirələrində qalmışdı. Bununla yanaşı rayon ərazisində axtarışlar apararkən audio və video yazıları da əldə edilmiş və onların vasitəsilə keçmişin folklor mərasimi ilə tanış ola bilmişik.

Bakıda yaşayan Salyan və Neftçala əsilli təcrübəli musiqiçilərdən A.Əliyev və Ə.Rəhmanlının fikrincə rayonun arxaik folklor mədəniyyəti yaşlı nəslin dünyasını dəyişməsi ilə birlikdə tarixə qovuşmuşdur. Sahə araşdırmalarına başlayarkən o folklor mədəniyyətinin sadəcə bəzi nümunələrinə rast gəlmək ümidində idik. Məqalənin bir həmmüəllifi əslən Salyandan olduğu üçün dəfələrlə doğma elini ziyarət etmişdir. Zaman-zaman müştərək səfərlərin keçirilməsi ən sonda, çətin də olsa, öz bəhrəsini vermişdir.

Axtarışlar zamanı ənənələrin fəal mövcudiyyət şəkillərindən hafizələrə çəkilməsi, bəzən video-yazıların yaddaşına həkk olunması hallarına da rast gəlmək olurdu. Çox bəsit quruluşlu bir laylanın əsl ifadəsi olmuş qarı nənə artıq dünyasını dəyişdiyi üçün, həmin nümunə bizə onun oğlu tərəfindən ötürüldü. Təbii ki, toplama işinin yazılmayan qanunlarına əsasən uğursuz səfərlər də olurdu. Və ya özündə arxaiklik möhürü daşıyan “Zur zurey” adlı qədim mərasim nəğməsi barədə dəyərli məlumat alsaq da, onun melodiyası hələ də əldə edilməmişdir. Bununla belə 30-a qədər folklor nümunəsinin toplayıb nota yazmaq araşdırmanın müəyyən uğuru hesab oluna bilər.

Folklor janrlarının toplanılması: Araşdırmalar ilk öncə Salyan rayonun mərkəzindən başladı, az sonra Qarabağlı, Sarvan və başqa kəndlərdə davam etdirildi. Tədqiqatın ən ümdə məqsədi hazırda fəal şəkildə mövcud olmayan, deməli arxaik hesab edilən musiqi folkloru nümunələrini tapmaqdan ibarət idi. Axı, keçmişin dəyərli folklor incilərinin müəyyən izləri az da olsa, qalmalı idi. Eyni zamanda bu nümunələrin tapıldığı təqdirdə, onların özünəməxsus kolorit və ahəng xüsusiyyətlərini, yayıldığı mühiti də aydın şəkildə işıqlandırmaq lazım olacaqdı.

İlk informatımız Qarabağlı kənd müəllimi əslən Qarabağın Abdal-Gülablı kəndindən olan Qurbanov Cəsur Xudayar oğlu (1973) mədəni-etnoqrafik əhəmiyyətli dəyərli bir məlumat verdi. Müxtəlif vaxtlarda buraya Qarabağdan, Şamaxıdan və Qərbi Azərbaycandan köç edənlər olub. Kəndə gələnlər yerli əhali

ilə qaynayıb-qarışaraq öz adətlərini də yaşatmışlar. Cəsur müəllim Novruz bayramından və toy adət-ənənələrindən danışdı. Onun sözlərinə görə, Qarabağlı camaatı Novruz bayramını xüsusi qaydada qeyd edir, Qərb zonasından gələnlər isə çərşənbə axşamlarını təmtəraqlı keçirirlər. Novruz bayramında kişilər müxtəlif oyunlar keçirər, cıdır yarışlarında iştirak edərtilər. Sonra kişilər yığışar, aşıq gəlib sazda çalib-oxuyardı. Qadınlar isə kənddə *Axmaz gölü* deyilən yerdə yığışaraq şənliklər keçirər, uşaqlar yumurta döyüşdürər, qızlar “*Ha lələm*” halay mahnılarını oxuyardılar. Eyni mövsüm mərasimi Salyan rayonunun mərkəzində də icra edilərmiş. Salyan folklorunun rəmzi sayılan “*Ha lələm*” mərasim oyunu sözləri və musiqisi ilə sinkretik vəhdət halında Novruz ərəfəsində icra edilərdi. Deyilənlərə görə, bu ənənə Salyanda 1980-ci illərə qədər, kəndlərdə isə daha sonralar da ruh yüksəkliyi ilə icra edilərmiş. Bahar bayramlarında bənövşə oyunu oynanılar və tonqal qalanıb ətrafına yığışardılar. Salyanda *papaqatdı* yerinə *qurşaqatdı* deyilərdi. Bayram axşamında uşaqlar bellərinə bağladıkları qurşağı açıb qapılara atardılar və həmin evdən qurşağın içinə bayram payı qoyardılar. Bu məqsədlə qədim geyim növlərindən *bellik* və ya *çuxadan* da istifadə olunardı.

Növbəti gün Həsənov Teyyub (1953) müəllimlə görüşdük. O, uşaqlıqda görüb, xatirəsində saxladığı Salyan toylarından danışdı. Salyan rayonunda toy məclisi 3 gün keçirilirdi. Toylarda aşıq dastan və nağıl söyləyər, nəğmə oxuyardı. Salyan toylarında kişi toyu və qadın toyu ayrı keçirilərdi. Qadın toylarında kişilər olmaz, eynilə kişi toylarında da qadınlar iştirak etməzdi. Toylarda şabaş atardılar və yığılan şabaş ustad aşıqlara verilərdi. İndi bu adət yoxdur. Kəndlərdə isə toylar səhər başlayar və axşama qədər davam edərdi. Gəlin gün batan vaxtda məclisə gələrdi. Belə inanc vardı ki, gəlin mal-qaranın gələn vaxtı gələndə ayağı ruzulu olur. Toyun sonu bəyin tərifi ilə bitərdi.

Qismətinmiş sənin güllər butası

Sən olasan doqquz oğul atası

Dursun xələt versin bəyin atası

Görüm a bəy toyun mübarək olsun

Sağdışına, solduşuna borc olsun, ay, borc olsun

Toyun sonunda verilən xələtlər noxudu rəngli kələğayılar olardı.

Salyanın yaşlı sakinlərindən ədəbiyyatşünas və şair Zabil Pərviz (1952) uşaqlıq dövründə “*Ya lələm*” oyununu (daha doğrusu, yerli halay nümunəsini) seyr etdiyini söyləyir. Başqa məlumata görə bu ənənə sonrakı onilliklərdə (yəni 70-80-ci illərdə) də mövcud olmuş, daha sonra isə seyrək hallarda ifa olunmağa başlamış, yəni folklorun arxaik qatlarına çevrilmişdir. Nümunəyə sinkretik tərkibli mövsüm-mərasim nəğməsi demək olar. Deməli, “*ya lələm*” Novruz bayramı ərəfəsində və ya Novruz şənliklərində baharı qarşılamaq məqsədilə icra edilirdi. Nümunənin bir neçə variantını toplamaq bizə müyəssər olsa da, onların bəzisi tipik melodik formula (qəlib melodiya) əsaslanır.

Biz bununla kifayətlənməyib həmin mərasim nəğməsinə oyunla, rəqslə icra edilməsini də axtardıq. Rəqs hərəkətləri onların halay və ya yallıya müvafiq olduğunu göstərmək üçün önəmli olmalıdır. Çünki bəzi informantların dediyinə görə Salyanda qədim zamanlardan yayılmış yallı məhz həmin nümunədən ibarət olmuşdur. Zabil müəllim onu da qeyd edirdi ki, 1930-cu illərdə Salyan yallısı olub və xalqın içində yaşayıb. Hər halda xalq terminologiyası arasında da dolaşmış məqamlar olur. Bu məqsədlə biz müxtəlif informantları dindirdik və eyni zamanda məsələyə mövcud folklor nümunələri əsasında yanaşdıq. Nəticədə belə qərara gəlmək olur ki, rayonda 4/4 ölçülü yerli rəqs nümunələrinə rast gəlmədiyimiz üçün “Ha lələm” mövsüm-mərasim nəğməsi halay adlandırılırsa daha doğru olar.

Ha lələm 1

Nota köçürən: Əliyeva Arzu
Oxuyan: Qasımova Maral

Ha lələm qı-zıl ü-zük lax-la-dı Ha lələm ver-dim a-nam sax-la-dı
Ha lələm a-na-ma qur-ban o-lum Ha lələm mə-ni tez a-dax-la-dı.

Ha lələm 2

Nota köçürən: Əliyeva Arzu
Oxuyan: Qasımova Maral

Qə-rən - fil sü - zər ge-dər Do-da - ğın bü - zər ge-dər Bə-növ - şə - lər
a - çı-lar əl-lə-rin ü - zər ge-dər ha lələm ha lələm ha lələm.

Sözlərində toy, nişanla bağlı ifadələr olsa da (qızıl üzük laxladı) informantların dediyinə görə bu mahnılar bir qayda olaraq bahar mərasimlərində ifa olunmuş. Belə bir ənənə digər rayonlarda müşahidə olunmamışdır. Lakin melodik cəhətdən “Ha lələm” mahnılarının bəzi variantları Lənkəran zonasında oxunan “Ay ləli, yar düymələri mərcan” halay mahnısı ilə səsleşir. “Ha lələm” birinci versiyası həmin melodik cümlələrdən ibarətdirsə, ikinci versiyanın əvvəlinci musiqi ibarətləri fərqlidir və yalnız sonda birinci variantın cümləsini təkrar edir. Sözü gedən variantlar (№1 №2) şur məqamına əsaslanırsa, başqa bir nümunədə seğah məqamı da özünü göstərir. Lakin sonuncuların da temp və intonasiya xüsusiyyətləri bir-birindən fərqlənir.

“Ha lələm” – 1 ilə “Ay ləli, yar düymələri mərcan” mahnıları bir-birinə çox yaxın olduğu üçün onları təhlil etməyə ehtiyac qalmır. Buna görə də ikinci versi-

yanın fərqli musiqi cümlələrinə nəzər salaraq. Bütövlükdə bu variant iki xanəli fraza və onun daha 3 dəfə dəqiq təkrarından (cəmi 4 fraza) ibarətdir. Onların hamısı şur mayəsinin 6-cı pərdəsində dayanmaqla (1ya notu) yarım kadans əmələ gətirir və mahnını tamamlamaq üçün 3 dəfə oxunan “ha lələm” sözlərində “Ay ləli”nin əsas melodiyası keçir. Beləliklə “Ha lələm” ilə (Salyan), “Ay ləli” (Lənkəran, Astarə) arasında fərqli cəhətlərlə yanaşı ümumi yekun cümləsi də qeyd olunmalıdır. Əvvəlki 8 xanə 4 bərabər melodiyaadan təşkil olunursa, sonuncu 3 xanə “Ay ləli” mahnısı ilə eynidir. Bizə elə gəlir ki, Lənkəranda “Ay ləli” daha çox toy, nişan mərasimlərində oxunmaqla Salyan Novruz mərasimlərinin tipik nümunələri olan “Ha lələm” mahnılarından seçilir. Beləliklə biz etnomusiqişünaslıq metodlarına uyğun olaraq melodiyaaların özündən başqa onların ifa şəraitini də nəzərə aldıq və bu baxımdan müəyyən fərqləri aşkar etdik.

Ha lələm 3

Nota köçürən: Əliyeva Arzu
Oxuyan: Həsənova Nəzakət

Ha lələm ha-la-yı dön-dər bə-ri Qı-zıl ü-zü-yüm
lax-la-dı Ha lələm ha-la-yı dön-dər bə-ri Ver-dim a-nam
sax-la-dı Ha lələm ha-la-yı dön-dər bə-ri
A-na-ma qur-ban o-lum Ha lələm ha-la-yı dön-dər bə-ri
Mə-ni tez a-dax-la-dı Ha lələm ha-la-yı dön-dər bə-ri.

Beləliklə, Salyanda yerli musiqi folkloru üçün səciyyəvi hesab etdiyimiz “*Ha lələm*” adlı bahar mərasim nəğməsinə aid üç müxtəlif nümunəyə rast gəldik. Bundan başqa Fəttah Xalıqzadənin “Üzeyir Hacıbəyli və folklor” kitabında yenə də Salyandan toplanılmış başqa bir janr nümunəsi də vardır. Bu dörd nümunənin adı “*Ha lələm*” sözlərindən götürülsə də, onların üçündə həmin çağırış nidası bayatı sözlərindən əvvəl avazla oxunur, onlardan birində (Ha lələm 2) həmin çağırış sonuncu cümləyə təsadüf olunur. Üçüncü “Ha lələm” nümunəsi özünəməxsus söz mətni və melodik məzmunu ilə seçilir. Bayatı mətninin ilk misrasında nəğmənin janr növünə də işarə edilmişdi (*halayı döndər bəri*). Bu kimi bahar mərasim mahnıları hazırda demək olar ki, ifa edilmir. Yaxın keçmişdə onların məktəblilər tərəfindən səhnələşdirilmiş şəkildə ifası da informantlar tərəfindən qeyd edildi. Bu ənənəni yaz mövsümündə və ya səhnədə ifa etməklə yenə də davam etdirmək üçün təşəbbüs göstərilə bilər.

Qeyd etdiyimiz kimi əksər hallarda mahnı “*Ha lələm*” nidası ilə başlayır. Onun ritmik formulu (nöqtəli çərək, səkkizlik, çərək) bütün melodik inkişaf ərzində hər bir misranın sonunda saxlanılır. Lakin melodiya segah məqamının müxtəlif pərdələri üzərində oxunduğu üçün bir-birindən fərqlənir.

Mahnının quruluşunda “*Ha lələm*” ritmik motivi misradan qabaq, misranın sonunda və misralararası səslənməklə diqqəti cəlb edir (1+2+2, 1+2+2, 1+2+2). Beləliklə ilk xanə ardınca gələn 2 fraza ilə birlikdə 5 xanəli sintaktik quruluş yaradır. Başlanğıc xanə ilə 5-ci xanənin avazı müxtəlif olsa da, qeyd etdiyimiz ritmik motiv onları birləşdirir. Bundan başqa mahnının bütöv quruluşu və mətni eyni nəqərat sözlərilə başlayır, onunla da tamamlanır. Mahnının lad əsasına gəlincə onun segah kökünə əsaslandığını qeyd etməliyik. Nəqəratın özündə kvinta ilə başlayan ritmik motiv çağırış kimi səslənsə, onun 3-cü xanəsi mayədə tamamlanır. Bütün misralardan qabaq eyni nəqərat səslənsə, nəqərat da öz növbəsində “*Ha lələm*” üç hecalı motivlə başlayır.

F.Xalıqzadənin “Üzeyir Hacıbəyli və folklor” kitabında rast gəldiyimiz 4-cü “*Ha lələm*” segah məqamında olmaqla həmin melodiyanın variantı hesab olunur. Lakin misralardan qabaq üç xanəli nəqərat əvəzinə sadəcə bir xanəli “*Ha lələm*” sözləri oxunur və ardınca gələn iki xanə ilə birlikdə xüsusi sintaktik vahid əmələ gəlir (1+2). Beləliklə, melodik əsası eyni olan sonuncu “*Ha lələm*” nümunələrindən biri 5 xanədən ibarətdirsə, digərində 3 xanəli ibarələr ardıcılışı.

Salyandan topladığımız folklor materialları içərisində müxtəlif növ əmək mahnıları da özünə yer almışdır: nehrə mahnısı (2 nümunə), sağım (1 nümunə), xana (1 nümunə), yel baba mahnıları və s. Söyləyicilər Salyanda mövcud olmuş digər əmək nümunələrindən də xəbər vermişdilər. Məsələn: cəhrə, sayacı və çoban mahnıları.

Sarvan kəndindən olan Əli Mirzə (1954) nehrə havası, cəhrə havası, çoban havası haqqında məlumat verdi, onlardan birinin musiqisini də (nehrə havasını) təqdim etdi. Bu nümunə arxaik əmək mahnılarından olub, hazırda demək olar ki, unudulmuşdur. Əli dayı öz nənəsindən eşitdiyi nehrə havasının melodiyasını sözlərilə birlikdə oxumuşdur. Bir qayda olaraq qadın folkloruna aid olan bu nümunə onu göstərir ki, əmək folkloru növləri də çətinliklə araşdırılıb tapılır.

Nehrə havası 1

Nota köçürən: Əliyeva Arzu
Oxuyan: Əli Mirzə

Ay - ra - nın göz ya - şıy - ca, Neh - rəm gəl, gəl, gəl.
Ya - ğın mər-mər da - şıy - ca, Neh - rəm gəl, gəl, gəl.

Bu nümunənin sözlərində Azərbaycanın digər bölgələri üçün səciyyəvi olan janr nümunələrində də rast gəlinir. Məsələn: *Nehrəm gəl, gəl, gəl*, (Şamaxı) *Ayranın göz yaşıtca, Yağın mərmər, dibək daşıytca* (Cəbrayıl r-nu) kimi ifadələr respublikamızın başqa ərazilərində də yaxşı məlumdur. Mahnının sadə musiqi dilində də arxaik xüsusiyyətlərə rast gəlmək olar. Onun melodiyası kiçik tersiya diapazonuna malik olsa da, özünün segah məqam əsasını aydın şəkildə büruzə verir. Melodiya *si* notunda, yəni segah məqamının mayəsində tamamlanır. Melodiyada başlanğıc notun, segah məqamında əsas tonun kvintası olan *re* notunun demək olar 2 xanə boyunca təkrar olunması onun reçitativ üslubuna yaxın olduğundan xəbər verir. *Re* notu yalnız ikinci xanənin son səkkizlik notunda *do* ilə əvəz olunur. Mahnının melodik quruluşu da çox sadə olub, 4 xanəli cümlənin olduğu kimi təkrarından ibarətdir, hər bir cümlə isə öz növbəsində 2 xanəli frazaya ayrılır. Birinci fraza əsasən mayənin kvintasını vurğulamaqla cümlə daxilində yarım kadans əmələ gətirirsə, növbəti frazada melodik xətt *do, re, do, si* notlarından ibarət olaraq mayədə tamamlanır. Beləliklə də tam kadans əmələ gəlir. Melodiyada bütün hecaların bir nota uyğun gəlməsi onun reçitativ tərzini daha da qabardır. Yalnız tam kadansa yaxın olan “gəl-gəl” sözləri iki not üzərində oxunaraq melodik intonasiya əmələ gətirir.

Nehrə havasının metroritmik quruluşu da kifayət qədər sadədir və xalq musiqisi üçün səciyyəvi olan 6/8 xanə ölçüsünə əsaslanır. Burada ikiqat nisbətə olan çərək və səkkizlik notlar ardıcılılaşır. Yenə də kadansa doğru “gəl-gəl” sözlərinə uyğun sekunda intonasiyası həmin uzunluq nisbətindən bir qədər kənara çıxaraq *duol* tipli xüsusi ritmik bölgü əmələ gətirir (xanələr – 3, 4, 7, 8). Sadə üslub xüsusiyyətlərinə baxmayaraq təhlil etdiyimiz nehrə havası özünün həzinliyi və təsirli melodiyası ilə xoş təsir bağışlayır.

Salyan ərazisində apardığımız axtarışlar nəticəsində bir sıra maraqlı *layla* nümunələrinə rast gəldik. Onların məhdud diapazonu bir tərəfdən janrın arxaikliyinə dəlalət edirsə, digər tərəfdən laylaların Salyanda son zamanlara qədər bu və ya digər dərəcədə saxlanıldığını göstərir. Salyanda başqa yerlərdə olduğu kimi laylalara bəzən *beşik* nəğmələri də deyilir.

Növbəti nümunə çox məhdud diapazonuna görə açıq-aydın qədimlik əlaməti daşıyır. Onun melodiyası əsasən kiçik sekunda münasibətli 2 not üzərində (*lya-si bemol*) qurulur, yalnız bir xanədə *sol* səsinə toxunur (xanə 6).

Laylay Qarabağlı kəndində yaşayan Həsənov Teyyubun (1953) səsinə (daha doğrusu, hafizəsindən) lentə alınmışdır. Onun əsl ifaçısı isə Teyyub müəllimin anası olmuşdur. Araşdırmalar zamanı biz rayonun mərkəzində və bir sıra kəndlərində görüşdüyümüz informantların heç birindən bu laylaya və ya ona bənzər hər hansı bir başqa havaya rast gəlmədik. Bu isə nümunənin nəinki arxaikliyindən, həm də unikallığından, bənzərsizliyindən danışmağa imkan verir.

Laylay

Nota köçürən: Əliyeva Arzu
Oxuyan: Həsənov Teyyub

Lay - lay de - dim gün - də mən Køl - ge - də sən, gün - də mən.
li - də qur - ban bir o - lar, Sə - nə qur - ban gün - də mən.
Qı - zıl - gül bu - tam lay - lay Ət - ri - nə ba - tam lay - lay.
Ba - lam ər - sə - ye gə - lə, To - yu - nu tu - tam lay - lay.

Laylanın sözləri bayatı şeirlərindən ibarətdir. Şeir bəndinin hər bir misrası - na uyğun olan melodik sətir bütün nümunə boyu olduğu kimi səkkiz dəfə təkrar olunur.

Melodik sətirin daxilində səkkizlik və çərəkdən ibarət olan ritmik özak daha bütün melodiya ərzində dəfələrlə təkrar olunmaqla ona həzin və mülayim xarakter bəxş edir. Lakin bütün cüt xanələr nisbətən uzun notla (nöqtəli çərəkə) tamamlanaraq frazaları bir-birindən ayırır. İlk frazanın cüzi dəyişikliyinə baxmayaraq bir bənd ərzində dörd dəfə bütöv layla formasında isə səkkiz dəfə təkrar olunur. Buna baxmayaraq melodiya o qədər həzin və təsirli səslənir ki, burada yeknəsəqlik hiss olunmur.

Beləliklə, əsasən kiçik sekunda diapazonunda olan layla xalq yaradıcılığının dəyərli incilərilə bir sırada dayanır. Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, bütün 16 xanəlik layla ərzində rast gəldiyimiz cüzi bir nəfəs və ya intonasiya *sol notuna* toxunsa da, onun məqam məzmununa bir qədər “minor” çaları gətirir. Yəni, *si bemol sol nəfəsi* (6-cı xanə) kiçik tersiya münasibətində olmaqla onun qəmgin ahəngini daha da artırır.

Folklor musiqisinin fəvqəladə sadəliyi böyük bəstəkarlara əyani dərs ola biləcək qədər nümunəvidir. Yuxarıdakı Layla melodiyasında kiçik sekunda intervalı nə qədər üzüntü və kədər hissləri ilə aşılanmışdırsa, “Sağın havası”nda eyni intervalın bir ton həcmindəki növü – b2, əksinə nikbin, işıqlı və sakit təbiət lövhəsi birbaşa assosiasiyalar oyatmağa qadirdir.

Salyan folklor ənənələrində toy mərasim mahnıları da müəyyən yer tutur və maraqlı nümunələrlə təmsil olunmuşdur.

Toy mahnısı

Nota köçürən: Əliyeva Arzu
Oxuyan: Maral Qasimova

Al - çaq yü - kün hün - dür ey - lər oğ - lan a - na - sı ba lam Oğ - lan a - na -

-sı Hün-dür yü-kün al - çaq ey - lər qı- zın a - na - sı

Ay ba-lam, ay ba-lam, gə - lin ba - lam oğ - lan a - na - sı

Də - və boy - nun - da Qı zın a - na - sı ə - li qoy - nun - da.

Mahnının əsasını Segah məqamı təşkil edir – onun işıqlı əhval-ruhiyyəsi şənlilik, şadyanılıqla bağlıdır. Melodiya xalis kvarta həcmində olsa da, ifadəli intonasiyalarla və nisbətən inkişaflı quruluşu ilə seçilir. Bu da şeirin 13 hecalı ölçüsü (4+4+5) və təkrarlar sayəsində daha da genişlənməsilə əlaqədardır. Yeri gəlmişkən, şeir mətninin əsasında folklor musiqisində bəzən müşahidə edilən, aşiq yaradıcılığında isə rast gəlinməyən ölçü dayanır.

Bundan başqa həmin misra *balam* aralığı sözü və son heca qrupunun təkrarı nəticəsində bir qədər də genişlənir və melodik cümlə 6 xanəyə qədər uzanır. Lakin qərar notu əsas tonun kvintasında dayandığı üçün bu cümlə yarım kadans əmələ gətirir. Növbəti cümlə ilkin 13 hecalı ölçüyə uyğun olaraq bütöv bir dörd xanəli parçadır və olduğu kimi təkrar olunur. Daha bir 4 xanəli cümlə yenə də mayədə tamamlanmaqla cavab cümləsini təsdiq edir. Lakin onun əvvəlində 6 (3+3) hecalı “*ay balam, ay balam*” ibarəsi işləndiyi üçün ritm bir qədər fəallaşır və misra ilkin şeir ölçüsünə nisbətən genişlənilib 15 hecaya çatır. Daha sonra melodik məzmunu uyğun olaraq 5 hecalı “*dəvə boynunda*” və 10 hecalı “*qızın anası əli qoynunda*” misraları musiqinin inkişafından qaynaqlanır.

Beləliklə, gördüyümüz kimi toy mahnısı sinkretik folklor nümunəsi olub, musiqi, söz və mərasim ünsürlərini sıx şəkildə bir-birinə bağlayır. Bir tərəfdən bayatı şeir mətnlərindən daha uzun olan 13 hecalı ölçü ilə başlayır (4+4+5) və musiqi sintaksisini müəyyən edir. Digər tərəfdən isə son heca qrupunun ayrılması (5) və cütləşməsi (5+5) melodik inkişafı müəyyən olunur və bənd formasının qeyri-adi quruluşunu müəyyən edir. Gəlin, söz mətninin xüsusiyyətlərinə ayrıca nəzər salaq.

Alçaq yerin hündür elər oğlan anası 13 heca (4+4+5)

balam, oğlan anası 7 heca (2+ 5)

Hündür yerin alçaq elər qızın anası 13 heca (4+4+5)

Ay balam, ay balam, qızın anası 11 heca (3+3+5)

Dəvə boynunda 5 heca

Qızın anası 5 heca

Əli qoynunda 5 heca

Beləliklə, nəzərdən keçirilmiş yeni folklor toplusunda belə bir nəticəyə gəlirik. Yeni minilliyin əvvəllərində Salyanın musiqi folklor ənənələri

xeyli dərəcədə arxaikləşmişdir. Yaşlı adamlar dünyasını dəyişdikdən sonra qədim folklor daşıyıcıları çox az qalmışdır. Lakin əski folklor nümunələri tamam unudulmayıb, xüsusilə xalqın dəyərli irsinin əsl dəyərini bilən ziyalı adamların yaddaşında qorunaraq bu günə qədər gəlib çatıb. Biz onları bəzən audio-kassetlərdən, bəzən isə dünyadan köçmüş adamların övlad və nəvələrindən əldə etdik. Hər halda son zamanlara qədər bir qədər müəmmalı və dumanlı qalmış, öz coğrafiyası etibarilə qeyri-müəyyən mövqedə qərar tutmuş Salyan bölgəsinin folklor ənənələrindən artıq əminliklə danışmaq olar.

ƏDƏBİYYAT:

1. Abbasov, A.A. Quba rayonu folkloru. Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. – Bakı, 2007, – 184 s.
2. Abdulliyev, A. “Halay”ın əmək folkloru kontekstində tədqiqinə dair / Azərbaycan milli musiqisinin tədqiqi problemləri I Respublika elmi konfransın materialları. Bakı, Azərbaycan, 1992, s.60-76
3. Bədəlbəyli, Ə.B. İzahlı monoqrafik musiqi lüğəti. – B.: Elm, 1969, – 246 s.
4. Bülbül. Bir ekspedisiyanın tarixi // Seçilmiş məqalə və məruzələri. – B.: Azərb SSR EA nəşri, 1968, 227 s.
5. Bülbül. Seçilmiş məqalə və məruzələri. (Tərtibçilər: İsayadə Ə.İ. və Qasımov Q.A.). – B.: AMEA-nın nəşri, 1968, – 138 s.
6. Fərziyeva, S.İ. Azərbaycanın Cənub-Şərq bölgəsinin “halay” rəqs mahnıları. Dərs vəsaiti. – B.: Mütərcim, 2014, - 216 s.
7. Hacıbəyli, Ü.Ə. Azərbaycan türklərinin musiqisi haqqında (təqdim edəni, ön söz və lüğətin müəllifi F.Əliyeva). – Bakı: Adiloğlu. 2005. – 76 s.
8. Hacıbəyli, Ü.Ə. Bədii və publisistik əsərlər. – Bakı: Şərq-Qərb, 2008. – 544 s.
9. Hacıbəyli, Ü.Ə. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Yazıçı. 1985, – 653 s.
10. Hüseynli, B.X. Azərbaycan rəqs musiqisinin janr təsnifatı. “Azərbaycan incəsənəti”, XII cild, Azərb. SSR EA nəşri, – Bakı. 1968, – s. 67-93.
11. Hüseynov, İ. Möminlər evi – Salyan. – Bakı: Çənlibel NPM. 2007. – 284 s.
12. Nəbiyev, A. El nəğmələri, xalq oyunları. – Bakı: Azərnəşr, 1988, – 168 s.
13. Xalıqzadə, F. X. Azərbaycan məhəlli musiqi folkloru // Folklor və etnoqrafiya, 2013, №3, – s.96-101
14. Xalıqzadə, F.X. Üzeyir Hacıbəyli və folklor. – B.: Şərq-Qərb, 2014, – 288 s.
15. Rzayeva G.M. Ağbaba mahalının nanay və tırınqları. Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın Avtoreferatı. – Bakı, 2011, – 24 s.
16. Şirinova, S.T. Şəkinin musiqi folkloru. Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. – B., 2009, – 159 s.

Fattakh KHALIGZADE

Ph.D on the Art sciences, professor of ANC

Arzu ALIYEVA

Master of Arts

ON THE ROLE OF AUTENTIC FOLK MUSIC TRADITIONS IN THE MUSICAL LIFE OF SALIAN

Abstract: *Salian district of the Republic of Azerbaijan has a geographically special and ethnographically uncertain position in the country. Its two halves situated on the left and right banks of the Kura-river, respectively, present small territories of more broad Shirvan and Mughan regions, which in turn are surrounded by Lankaran-Astara region to the south, Baku-Absheron to the north and Mil plain to the west. Salian has recently included also some villages of the neighboring Neftchala and Hajiqabul districts. However, so far the authentic folk music traditions the district handed down from the historical past had not yet been systematically explored by ethnomusicologists and are faced with the danger of disappearance. This article deals with some about 30 folk tunes, collected in the last few years during many field trips. and reveals some parallels to the traditions of the neighboring districts.*

Keywords: *ethnomusicology, field works, initial folk syncretism socio-cultural life, authentic folklore, regional traditions*

Фаттах ХАЛЫК-ЗАДЕ

Доктор философии по искусствоведению,
профессор, АНК

Арзу АЛИЕВА

Магистр искусствоведения

О РОЛИ АУТЕНИЧНЫХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ТРАДИЦИЙ В МУЗЫКАЛЬНОЙ ЖИЗНИ САЛЯНСКОГО РАЙОНА

Резюме: *Сальянский район Республики Азербайджан, географически и этнографически занимает особую позицию в стране. Две части, расположенные на левом и правом берегу реки Кура, представляют небольшие территории более крупных регионов Ширвана и Мугани, которые, в свою очередь, окружены регионами Ленкаран-Астара к югу, Баку-Абшерон к северу и Мильской равниной к западу. Некоторые селения соседних районов Гаджикабул и Нефтечала недавно также входили в состав Сальянского района. До сих пор аутентичная фольклорная музыка района не подвергалась специальному изучению, что наряду с постепенным исчезновением архаических пластов, обусловило выбор данной темы исследования. Приблизительно три десятка локальных фольклорных образцов, собранных в полевых работах последних лет, подвергаются различному анализу в контексте народно – музыкальных традиций Сальяна и сравниваются с некоторыми сходными жанрами соседних регионов.*

Ключевые слова: *этномузыкознание, полевые работы, первичный фольклорный синкретизм, социально-культурная жизнь, аутентичный фольклор, региональные традиции*

Rəyçilər:

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Lalə Hüseynova
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Fazilə Nəbiyeva